

Rörlighet och selektion på en ”öppen” gymnasiemarknad

Johanna Mellén

MOBILITY AND SELECTION ON THE “FREE” UPPER SECONDARY SCHOOL MARKET IN SWEDEN. For this article, the changes in admission to upper secondary school during recent decades are analyzed in relation to specific school reforms. The reforms are viewed as articulated through ideas on differentiation in Swedish policy. Information on upper secondary admission was analyzed in accordance with parents’ educational background and students’ GPA. The main results illustrate that the entry-reform of 1994, when both academic and vocational programs met general entry requirements for higher education, had consequences for the mobility of youths from higher education backgrounds. In addition, the admission pattern to independent schools has differed considerably from municipal schools. These results are challenging how upper secondary educational alternatives are to be perceived in further research.

Keywords: upper secondary school, marketization, social selection, differentiation, mobility.

Inledning

Föreliggande artikel behandlar frågor om ungdomars val och rörlighet på en föränderlig gymnasiemarknad.¹ Utgångspunkt tas i 1990-talets svenska utbildningsreformer och deras konsekvenser för selektion till gymnasieskolan. Speciellt fokuseras 1994 års gymnasiereform, som innebar att alla nationella gymnasieprogram gav grundläggande behörighet till högre studier. Denna behörighetsreform avsåg att minska den sociala snedfördelningen i rekrytering till högre utbildning, som påvisats i upprepade utredningar (se t ex SOU 1980:30, SOU 1993:85). Problemet att ungdomar från mindre privilegierade hem var underrepresenterade

Johanna Mellén är doktorand i pedagogik vid Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, Göteborgs universitet, 40530 Göteborg. E-post: johanna.mellen@ped.gu.se

på gymnasieskolans högskoleförberedande utbildningar, skulle lösas genom att 1) utöka den teoretiska kunskapsbasen på de yrkesförberedande utbildningarna och förlänga desamma med ett extra år samt 2) attrahera nya grupper till respektive utbildningsinriktning som en följd av de minskade innehållsliga skillnaderna (SOU 1986:2 & 3, Prop 1990/91:85).

Behörighetsreformen 1994 implementerades tillsammans med ett flertal andra omfattande reformer, vilka utgjorde led i marknadiseringen av det svenska skolsystemet (Lundahl 2002, Lundahl m fl 2010). Med 1990-talets reformer skedde också ett skifte i frågan om utbildningssystemets sorterande funktion, *differentieringsfrågan*. Differentieringsfrågan, när och hur utbildningssystemet ska sortera mot arbetsmarknad och högre utbildning, poängterade från 1950-talet fram till 1970 års gymnasiereform främst den meritokratiska idén om betyg som sorteringsmekanism till högre studier samt skolformens betydelse för jämlika utbildningsmöjligheter (SOU 1963:42, Dahllöf 1967). Under 1980-talet försköts frågan mot hur den integrerade gymnasieskolan skulle göras mer flexibel för att utjämna skillnader mellan olika socialgrupper (SOU 1981:96, SOU 1993:85). Under 1990- och 2000-talen riktades dock fokus mot valfrihet, individuella lösningar och i allt större utsträckning mot det individuella ansvaret för anställningsbarhet (Englund 1996, Lundahl 2002, Beach & Dovemark 2011).

Studiens syfte är att mot bakgrund av 1994 års behörighetsreform samt förskjutningen från tonvikt på skolformens betydelse för ett jämlikt samhälle till individens möjligheter relativt arbetsmarknaden, studera den sociala bakgrundens betydelse för antagning till gymnasieskolans traditionellt högskole- respektive yrkesförberedande utbildningsalternativ. Uppdelningen i högskole- respektive yrkesförberedande utbildningar har tidigare använts i utvärderingar av den sociala selektionen till gymnasieskolan (t ex Svensson 2001, Rudolphi & Eriksson 2011). Med 1994 års behörighetsreform förändras dock de traditionellt yrkesförberedande utbildningarnas betydelse för fortsatta utbildningsmöjligheter. I syftet innefattas därför även att granska begränsningarna i kategoriseringen av gymnasieskolans utbildningsalternativ som antingen högskole- eller yrkesförberedande.

I följande avsnitt beskrivs hur differentieringsfrågan behandlas i policydokument, dess förändrade grunder och specifika skiften, fram till det som blir 1994 års gymnasiereform samt den tid som följer. Genom beskrivningen av differentieringsfrågans skiften belyses relationen mellan utbildningsreformer och gymnasieskolans funktioner i ett alltmer marknadsutsatt skolsystem.

Differentieringsfrågans skiften

Redan på 1940-talet påvisas att den sociala bakgrunden är en starkare faktor än begåvning vad det gäller övergången till högre studier (Boalt 1947). Forskning visar vid denna tid på en outnyttjad begåvningspotential, en *begåvningsreserv*, på grund av att arbetarklassens barn exkluderas från högre utbildning i och med parallellskolesystemet (Härnqvist 1958, Marklund 1980). I linje med dessa resultat genomförs under 1960-talet en rad reformer med motiv att åtgärda problemet med den sociala snedrekryteringen till högre studier. Dessa reformer skulle ge alla barn, utifrån begåvning och ansträngning och oberoende av sociala bakgrundsfaktorer, jämlika chanser till en högre levnadsnivå genom längre utbildning (SOU 1980:30).

Mot bakgrund av idén om jämlika utbildningsmöjligheter genomförs under 1900-talets andra hälft omfattande reformer av det svenska utbildningssystemet i två vågor. I en första våg, mellan 1946 och 1970, formas den nioåriga grundskolan (Lgr 62) som skulle ge en gemensam kunskapsgrund till alla barn, samt linjegymnasiet (Lgy 70). I första vågens reformarbete är differentieringsfrågan central. Framst diskuteras skolformens (Dahllöf 1967) roll i bildandet av ett jämlikt utbildningssystem. Det socialt stratifierade parallellskolesystemet anses problematiskt, dels utifrån tanken om en gemensam demokratisk kunskapsgrund för alla individer, dels ur ett arbetsmarknadsperspektiv där grundskolan skulle utjämna den skiftande kvaliteten på landets yrkesutbildningar (SOU 1948:27, s 11). Även 1960 års gymnasiekommission utgår från vikten av en sammanhållen skolform. Liksom i arbetet med grundskolereformen lyfts sambanden mellan individuella skillnader, undervisningens form och innehåll, likväl som skolform i relation till samhällets behov av demokratiska medborgare och kvalificerad arbetskraft (SOU 1963:42). Utredarna i 1960 års gymnasiekommission förordar en integration av dåtidens studieförberedande gymnasium samt olika yrkesutbildningar i samma organisation. Här argumenteras för att alla utbildningsalternativ ska ge tillträde till högre utbildning, och man skriver att det inte kan "vara rimligt att begära att ungdomar i 16-årsåldern skall bestämma sig för, respektive avstå från en universitetsexamen, som ofta ligger ett tiotal år framåt i tiden" (SOU 1963:42, s 238). Utifrån detta argumenteras för en utformning av de yrkesförberedande utbildningarna som skulle ge generell behörighet för högre studier. Den dåvarande regeringen motsätter sig dock detta förslag, då en befarad tillströmning till universitet inte ses som möjlig att finansiera (Husén 1987). I 1970 års gymnasieskola integreras så högskole- och yrkesförberedande

utbildningar i samma organisation, men den generella behörigheten till högre studier förbehålls de förstnämnda.

Dock höjs kritiska röster snart efter att Lgy 70 implementeras (jfr Lundahl 2008). Ett motiv för förändring i 1976 års gymnasieutredning gäller den ökande andel elever som fortsätter till gymnasiet. Denna expansion innebar inte bara krav på fler platser, utan också krav på att ta hand om de grupper som kommer från studieovana hem. Att skapa ett system som möjliggör för så många som möjligt att klara övergången mellan grundskola och gymnasium skrivs fram som särskilt viktigt på grund av den ökande ungdomsarbetslösheten, vilket tillsammans med arbetslivets föränderlighet lyfts som ett yttre motiv för förändring av gymnasieskolan (SOU 1981:96, s 22ff). Ett tredje motiv för förändring är i detta skede det nya gymnasiet linjesystem, uppbyggt enligt principen om stegvis differentiering. Detta system var tänkt för heltidsstudier där byten mellan linjer, likväl som eventuella uppehåll, utgjorde en avvikelse från grundmönstret. Linjesystemets stelhets lyfts i 1976 års gymnasieutredning som problematiskt i relation till ett föränderligt samhälle och arbetsliv, men också ur ett jämlikhetsperspektiv där en fortsatt social snedfördelning befaras i och med den fortsatta uppdelningen mellan högskole- och yrkesförberedande utbildningar. I betänkandet förordas följaktligen en mer flexibel organisation för att kunna möta både yttre och inre utmaningar:

I den debatt som förs om gymnasieskolan framförs ofta den kritiken, att dess studieorganisation inte är flexibel nog för att möta de skilda krav som ställs i dag, än mindre i morgon. Kritiker tar också ofta fasta på att gymnasieskolan endast till namnet är en integrerad skolform. Till gagnet präglas den helt av den klara åtskillnad som har gällt de tidigare skolformerna (SOU 1981:96, s 25).

Kommissionen pekar här på den fortsatta skillnaden mellan högskole- respektive yrkesförberedande utbildningar, en skillnad som anses befästa den sociala snedrekryteringen. I kommissionens betänkande tydliggörs också behovet av att gymnasieskolans differentieringsprocess behöver vara flexibel. De förändringar som föreslås i betänkandet genomförs dock inte förrän i den andra reformvågen, som tog sin början i slutet av 1980-talet. Mot bakgrund av behovet av *flexibilitet* och *valfrihet* ersätts 1994 den tidigare linjebaserade gymnasiestrukturen av sexton olika nationella program med utrymme för lokalt utformade inriktningar och kurser. Redan med start läsåret 1988/89 förlängs de tvååriga yrkeslinjerna till tre år, som ett led i strävan efter att bättre möta arbetsmarknadens behov av flexibla arbetare med en bredare

teoretisk kunskapsbas (SOU 1986:2 & 3). I och med 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna (Lpf 94) tas detta arbete ett steg längre och de fjorton nationella yrkesförberedande programmen som nu etableras ger liksom de två högskoleförberedande programmen tillträde till högre utbildning (se appendix 1 för genomgång av program), så som föreslagits redan av 1960 års gymnasiekommission.

I och med 1994 års gymnasiereform etableras således den mer flexibla gymnasiestruktur, som argumenteras för i de föregående 20 årens reformtexter. Programgymnasiets utformande utgör dock enbart en del av de omfattande förändringar som genomförs under denna period. Utifrån argument om ökad valfrihet och flexibilitet går det svenska skolsystemet på bara några år från att vara ett av de mest centraliserade till ett av de mest decentraliserade i världen. 1992 införs mer generösa regler för etablering av fristående skolor och 1994 genomförs "skolpengsreformen" där finansieringen av utbildningen knyts till eleven som i och med detta fick större frihet att välja gymnasieskola (Prop 1991/92:95). I och med den ökade valfriheten, den så kallade skolpengen och att förutsättningarna för fristående skolor gjordes mer gynnsamma påbörjas det som kan kallas för en marknadisering av det svenska skolsystemet (Englund 1996). Under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet expanderar den svenska skolmarknaden kraftigt i och med icke-kommunala nyetableringar och elever väljer i allt större utsträckning en fristående gymnasieskola framför den kommunala (Erixon Arreman & Holm 2011).

Inom ramen för differentieringsfrågan så som den formuleras fram till 1990-talet, är tanken om en flexibel organisation med ökad valfrihet bärande för gymnasieskolans tänkta funktion som samtidigt demokratiserande och sorterande. Också marknadens logik bygger på idén om valfrihet och flexibilitet, dock med utgångspunkt i individuella val mellan olika alternativ snarare än att skapa jämlika förutsättningar inom ett sammanhållet system. Under slutet av 1990-talet och början av 2000-talet kan ytterligare en förändring i betydelsen av flexibilitet ses i den politiska debatten, då flexibilitet i allt högre grad kopplas till individens anställningsbarhet på en föränderlig arbetsmarknad. Detta illustreras i det regeringsdirektiv (Dir 2007:8) som föregår 2011 års gymnasiereform, där gymnasieskolans uppgift att forma flexibel arbetskraft genom kunskaper om entreprenörskap blir tydlig. I direktivet framkommer synen på kunskap som en vara, med ett potentiellt bytesvärde på en osäker arbetsmarknad. I samma direktiv är ansatsen tydlig att frångå den flexibla organisation, integrerade struktur och svaga differentiering mot högre utbildning som implementeras 1994.

I direktiv 2007:8 skrivs det integrerade systemet fram som tvingande, som begränsande den individuella valfriheten. Den påföljande

utredningen (SOU 2008:27) följer samma linje som direktivet och i och med 2011 års gymnasiereform förbehålls det generella tillträdet till högre utbildning återigen några få utbildningar.² Inom ramen för valfrihetens retorik bedöms det därmed återigen som rimligt att ungdomar i 16-årsåldern ansvarar för att bestämma över sina framtida möjligheter till högre utbildning.

Ovan beskrivs hur differentieringsfrågans grunder skiftar från betydelsen av gymnasieskolans organisation för social jämlikhet till individens valfrihet och möjligheter relativt en föränderlig arbetsmarknad. I dessa skiften framträder en förskjutning i synen på gymnasieskolans funktion: från att fungera som utjämnande av initiala skillnader mellan grupper, till att fungera som möjliggörande för den individuella valfriheten relativt marknadens ideal (jfr Englund 1996). Frågan för föreliggande studie är därför hur ungdomar svarar mot dessa skiften och, mer specifikt, vilka konsekvenserna blir vad gäller den sociala bakgrundens betydelse för val till den svenska gymnasieskolan.

Tidigare forskning om den sociala selektionen till gymnasieskolan

Tidigare storskalig forskning om den sociala bakgrundens betydelse för val till den svenska gymnasieskolan utgår huvudsakligen från två skilda teoretiska modeller, Kjell Härnqvists tvågenerationsmodell (beskriven i Svensson 2011) respektive den modell som utvecklats utifrån Donald Broadys arbete med Bourdieus kapitalteorier (Broady 1990).

Tvågenerationsmodellen utgår från att utbildning påverkar levnadsnivån, i termer av yrkesställning och inkomst efter avslutad utbildning. Föräldrars levnadsnivå påverkar den ekonomiska standarden och det kulturella klimatet i hemmiljön. Hemmiljön får i sin tur konsekvenser för barnens framtida levnadsnivå dels direkt, dels genom individuella förutsättningar i samspel med val och resultat av utbildning. Modellen används i stora delar av svensk forskning som utvärderar olika reformers förmåga att minska bakgrundsfaktorerens inflytande på utbildningsval (se Svensson 2011). Inom ramen för tvågenerationsmodellen finns teorin om primära och sekundära effekter av föräldrabakgrund (Boudon 1974). Enligt denna teoribildning innebär den primära effekten att barn från privilegierade grupper presterar bättre i skolan, den sekundära att barn från dessa grupper i högre utsträckning än andra väljer högskoleförberedande utbildningar oberoende av betyg.

En av de grundläggande frågorna för studier med utgångspunkt i tvågenerationsmodellen är om den sociala snedrekryteringen till

traditionellt högskoleförberedande gymnasieutbildningar förändras över tid. I en studie av förändringar i rekrytering till dessa utbildningar använder Robert Eriksson och Frida Rudolphi (2011) UGU-data³ för ungdomar födda mellan 1948 och 1982. I denna omfattande studie påvisas att klasskillnaderna mellan den äldsta och yngsta kohorten minskar. Andelen som gick över till högskoleförberedande gymnasieutbildning ökade generellt under denna period och övergångsandelens ökade kontinuerligt för barn med arbetarklassbakgrund och för medelklassens barn. Studien visar också att de sekundära effekterna är dubbelt så stora som de primära i valet till högskoleförberedande utbildning.

Till skillnad från tvågenerationsmodellens orientering mot individnivån utgår den Bourdieu-inspirerade forskningen från systemet. Den hierarkiska relationen mellan olika utbildningsalternativ förstås i en specifik kontext som bestämd av sociala, kulturella och utbildningsmässiga skillnader. Individens och grupperns utbildningsstrategier är beroende av dessa strukturella förutsättningar, men deras val påverkar också strukturerna (Palme 2008). Gymnasieutbildningarna förstås inom denna tradition som ett fält där det kulturella kapitalet styr vem som får tillgång till vad och utbildningarnas karaktär och attraktivitet bestäms av vilka som väljer dem. Även forskning utifrån ett Bourdieu-perspektiv har visat på hur gymnasieskolan reproducerar sociala skillnader, där föräldrars yrke och utbildning är en stark påverkansfaktor i ungdomars val av gymnasieutbildning (t ex Broady & Börjesson 2005, Forsberg 2015).

Tidigare forskning om den sociala selektionen till gymnasieskolan har således skilda utgångspunkter vad det gäller nivåorientering och synen på rationalitet. Båda traditionerna botten dock i differentieringsfrågan så som den formulerades fram till 1990-talets början, där selektion till de traditionellt högskoleförberedande utbildningarna var i fokus. Detta föranleder en gemensam grundläggande förståelse av de natur- och samhällsvetenskapliga utbildningarna med inriktning mot högre studier som de eftersträvarvärda.

Teoretiska utgångspunkter

Liksom i tidigare studier avseende social selektion till gymnasieskolan är utgångspunkten för föreliggande analys att hemmiljön utgör en stark påverkansfaktor i utbildningsval och att utbildningssystemet på så sätt reproducerar sociala skillnader (Bourdieu & Passeron 1977/2008). Behörighetsreformen 1994 kan dock förstås som en brytpunkt för gymnasieskolan som socialt fält. När alla gymnasieutbildningar ger grundläggande behörighet till högre utbildning, skapas utrymme för

en förändrad syn på yrkesutbildningen som en dubbel tillgång; en tillgång som ger specifika färdigheter och/eller möjligheten att ägna sig åt ett intresse, likväl som möjligheten att avancera i utbildningssystemet. När nya resurser kopplas till de yrkesförberedande utbildningarna förändras således de strukturella förutsättningarna, vilket öppnar för icke-traditionella utbildningsval (Bourdieu 1989). När uppdelningen i traditionella högskole- respektive yrkesförberedande utbildningar görs i föreliggande studie, är det således också med avsikten att granska dess begränsningar.

Studiens design och genomförande

Med syftet att studera ungdomars rörlighet på den ”öppna” gymnasimarknaden analyserades i denna studie antagningsmönster med avseende på föräldrars utbildningsnivå, grundskolebetyg och friskolornas utbredning. Studiens empiriska material utgjordes av registerdata hämtade från den longitudinella databasen GOLD⁴, som innefattar alla individer registrerade i Sverige vid 16 års ålder. I figur 1 presenteras de variabler som ingick i studien.

Figur 1. Variabellista.

Variabler

Val av utbildningsinriktning¹

1. Yrkesförberedande
2. Högskoleförberedande

Föräldrars utbildningsnivå²

1. Förgymnasial (eller ospecificerad)
2. Gymnasial, yrkesförberedande
3. Gymnasial, högskoleförberedande
4. Högskoleutbildning kort, mindre än två år
5. Högskoleutbildning lång, lika med eller mer än två år

Grundskolebetyg³

Huvudman⁴

1. Kommunal (inklusive landsting)
 2. Fristående
-

¹ Kategoriserade enligt Lpf 94, se appendix 1 för ingående program.

² Representerar hemmiljön, baserad på högsta utbildningsnivå bland föräldrar.

³ Betygen är decilekvivalerade för jämförbarhet över tid, där 1 representerar tiondelen med lägst betyg och 10 tiondelen med högst betyg. I analysen presenteras ett medelvärde.

⁴ I GOLD finns information om huvudman för avgången gymnasieskola, dock ej huvudman för antagningsskola vilket är den variabel som denna studie är inriktad mot. I konstruktionen av en antagningsvariabel som inkluderar huvudmannaskap, har därför information om antagningsskola matchats mot information om huvudman för avgångsskola.

Utifrån syftet att jämföra antagningsmönster till gymnasieskolan över tid, avgränsades studien till att innefatta individer födda 1974, 1982 och 1989. Då normalår för antagning till gymnasieskolan i Sverige är 16 år, möjliggjordes således en jämförelse mellan kohorter som huvudsakligen antogs 1990, 1998 och 2005. Valet av kohort 1974/1990 samt 1982/1998 motiverades följaktligen utifrån möjligheten att jämföra antagningsmönster tiden före och efter 1994 års behörighetsreform. Kohort 1989/2005 valdes dels för att följa upp konsekvenserna av behörighetsreformen över en längre tidsperiod, dels för möjligheten att förstå förändringar i relation till friskolornas utbredning och ett ökat fokus på anställningsbarhet och nytta under tidigt 2000-tal.

I analysarbetet avgränsades födelsekohorterna i en första fas till att enbart omfatta dem som antagits till en utbildning som motsvarar de nationella programmen efter 1994. För födda 1974 innebär detta att 87 procent av den totala födelsekohorten ingår i analysens första fas, för födda 1982 kvarstår 84 procent och för födda 1989 kvarstår 83 procent.⁵ Den avgränsade populationen analyserades även i relation till grundskolebetyg, där bortfallet är 1-2 procent för ingående kohorter. I analysens andra fas avgränsades kohorten födda 1989 till att gälla dem som har uppgift om huvudman för gymnasieskolan de blivit antagna till. När förändringar i relation till huvudman och grundskolebetyg analyserades avgränsas kohort 1989 ytterligare till att innefatta individer med uppgift om både grundskolebetyg och huvudman. Bortfallet från den avgränsade populationen är även i detta fall endast 1-2 procent (tabell 1).

Tabell 1. Kohorter och avgränsningar: Frekvenser och bortfall.

Kohort ¹	1974/1990		1982/1998		1989/2005	
	N	Bortfall(%)	N	Bortfall(%)	N	Bortfall(%)
Fullständig kohort	112948		99666		123152	
Avgränsad population ²	97933	13	83655	16	102130	17
Föräldrars utb.nivå	97933		83655		102130	
Grundskolebetyg	96234	2	82884	1	100985	1
Huvudman					100800	1
Grundskolebetyg och Huvudman					99744	2

¹ Födelskohort presenteras tillsammans med normalår för antagning (16 års ålder).

² Antagna till utbildningsinriktning motsvarande nationellt program enligt Lpf 94.

I studien har förändringar i antagning till gymnasieskolan för födelskohorterna 1974, 1982 respektive 1989 analyserats, med ovan nämnda avgränsningar. Den övergripande frågan för analysen var hur relationen mellan val till olika utbildningsalternativ och föräldrars utbildningsnivå, gymnasieskolans huvudmannaskap samt grundskolebetyg förändras över tid. Analysen utfördes i två delar där den första delen gällde populationens fördelning över yrkes- respektive högskoleförberedande utbildningar och den andra hur fördelningen *inom* respektive utbildningsinriktning har förändrats avseende föräldrars utbildningsnivå. Dessa båda delar sattes sedan i relation till förändringar i antagningsbetyg till respektive inriktning.

Beräkningsmetoder

Att analysera förändringar i fördelning inom utbildningsinriktningar är problematiskt, då utbildningsinriktningarnas andel av den totala populationen likväl som gruppernas storlek varierar över tid. Att en grupp ökar i andel inom en inriktning behöver därför inte innebära att en faktisk förändring i fördelning har skett, utan att gruppen utgör en större del av populationen. För att urskilja förändringar har därför en fördelningskvot beräknats. Fördelningskvoten beräknas genom att en grupps andel inom en inriktning divideras med samma grupps andel inom populationen. Till exempel utgör ungdomar från hem med lång högre utbildning 45 procent inom de högskoleförberedande utbildningarna i kohort 1974 (tabell 4 nedan) men 32 procent av den avgränsade populationen i samma kohort (tabell 2 nedan). Uträkningen av fördelningskvoten för ungdomar från hem med lång högre utbildning på traditionellt högskoleförberedande utbildningar illustreras i figur 2.

Figur 2. Uträkning av fördelningskvot, exempel.

$$\text{Fördelningskvot (Högskoleutb} \geq 2 \text{ år; kohort 1974)} = \frac{45}{32} = 1.40625 \approx 1.4$$

Fördelningskvoten i figur 2 visar på överrepresentation av ungdomar från hem med lång högre utbildning inom högskoleförberedande utbildningar med ungefär 40 procent. Fördelningskvoten för samma grupp på de yrkesförberedande utbildningarna är för kohort 1974 cirka 0.6, vilket således innebär en motsvarande underrepresentation på cirka 40 procent (se tabell 4 nedan). En kvot på 1 innebär följaktligen att andelen inom inriktningen är lika stor som andelen inom populationen.

Förändringar i relationen mellan yrkes- och studieförberedande utbildningar

Analysen av det empiriska materialet presenteras nedan i tre huvudsektioner: 1) populationens fördelning över yrkes- respektive studieförberedande utbildningar, 2) populationens fördelning inom respektive utbildningsalternativ, samt 3) förändringar i betygsnivå för antagna till respektive utbildningsinriktning.

Populationens fördelning över yrkes- respektive studieförberedande utbildningar

I tabell 2 redogörs för andel av den totala populationen som antas till yrkes- respektive högskoleförberedande utbildningsinriktningar, samt populationens fördelning uppdelat på högsta utbildningsnivå bland föräldrar.

Tabell 2. Populationens fördelning över yrkes- respektive högskoleförberedande utbildningar, uppdelat på högsta utbildningsnivå bland föräldrar.

Kohort ¹		1974/1990			1982/1998			1989/2005		
Föräldrautbildning		YF	HF	YF	HF	YF	HF	YF	HF	
Förgymnasial	n	18534	12894	5640	11926	7351	4575	9500	6199	3301
	% pop ²	19	13	6	14	9	5	9	6	3
	% gr ³	70	30		62	38		65	35	
Gymnasial utb. YF ⁴	n	28294	18070	10224	21946	12928	9018	26772	18437	8335
	% pop	29	19	10	26	15	11	26	18	8
	% gr	64	36		59	41		69	31	
Gymnasial utb. HF ⁵	n	14480	6588	7892	12729	5568	7161	17711	9655	8056
	% pop	15	7	8	15	7	9	17	9	8
	% gr	45	55		44	56		55	45	
Högskoleutb. kort (<2år)	n	5676	2246	3430	6590	2422	4168	9124	4243	4881
	% pop	6	2	4	8	3	5	9	4	5
	% gr	40	61		37	63		47	53	
Högskoleutb. lång (≥2år)	n	30949	8684	22265	30464	7809	22655	39023	13977	25046
	% pop	32	9	23	36	9	27	38*	14	25
	% gr	28	72		26	74		36	64	
Total	N	97933	48482	49451	83655	36078	47577	102130	52511	49619
	% pop	100*	50	51	100	43	57	100	51	49

* Tabellen anger avrundade värden för procentsatserna. Rad- och kolumnsummor är beräknade på icke avrundade värden.

¹ Födelskohort presenteras tillsammans med normalår för antagning (16 års ålder).

² Gruppens andel av population, totalt samt uppdelat på yrkes-respektive högskoleförberedande utbildningsinriktningar.

³ Andel av grupp på yrkes- respektive högskoleförberedande utbildningsinriktningar.

⁴ Yrkesförberedande.

⁵ Högskoleförberedande.

Den mest markanta förändringen som illustreras i tabell 2 är högskoleförberedande utbildningarnas uppgång från 51 till 57 procent av kohorten med födda 1982 och samma inriktnings tillbakagång till 49 procent med födda 1989. Uppgången för kohort 1982 gäller för alla grupper. Räknat i andel av grupp är det dock ungdomar från hem med högst förgymnasial utbildning som ökar mest (från 30 till 38 procent), följt av ungdomar från hem med yrkesgymnasiala utbildningar (från 36 till 41 procent). När andelen antagna på de högskoleförberedande utbildningarna sedan minskar med kohort 1989, sker det också från alla grupper. I detta fall sker en minskning i andel av grupp för ungdomar från hem med högskoleförberedande gymnasial utbildning (från 56 till 45 procent), lång högskoleutbildning (från 74 till 64 procent) samt kort högskoleutbildning (från 63 till 53 procent).

På grund av minskande födelsekohorter är populationen födda 1982 cirka 14000 färre än populationen födda 1974. Denna skillnad märks dock enbart på de yrkesförberedande utbildningarna som visar en motsvarande minskning. En möjlig förklaring till detta kan vara aktiv utbildningsplanering i relation till det tidiga 1990-talets konjunkturedgång och de minskande kohortstorlekarna, en annan det förhållande att antalet utbildningsplatser bestäms av huvudman och till viss del styrs av söktryck (SFS 1992:34). När arbetslösheten inom sektorer så som bygg och industri ökar under 1990-talet, är det också rimligt att förvänta sig ett minskat söktryck på de utbildningar som svarar mot dessa sektorer.

I tabell 2 märks också två övergripande förändringar mellan födda 1974 och 1989. För det första sker en ökning i andel av population som antas till yrkesförberedande inriktningar. Ökningen från 50 till 51 procent kan verka knapp, men motsvarar i absoluta tal en skillnad på 4029 individer. Denna ökning i andel som antas till yrkesförberedande utbildningar gäller för alla grupper, förutom för ungdomarna från hem med förgymnasial eller ospecificerad utbildning. För det andra speglas den generella ökningen av befolkningens utbildningsnivå under denna period. Mellan den äldsta och yngsta kohorten ökar andelen ungdomar från hem med lång högskoleutbildning (från 32 till 38 procent). Ökar gör även andelen från hem med kort högskoleutbildning (från 6 till 9 procent). Även andelen med minst en förälder med en högskoleförberedande gymnasieutbildning ökar (från 15 till 17 procent) samtidigt som andelen från gruppen med yrkesförberedande gymnasieutbildning minskar (från 29 till 26 procent). Kraftigast minskar dock andelen från hem med förgymnasial eller ospecificerad utbildning (från 19 till 9 procent).

Skillnad mellan kommunal och fristående huvudman

I början av 2000-talet expanderar de fristående skolorna kraftigt. Av ungdomar födda 1982 antas 4 procent till en gymnasieskola med fristående huvudman, medan motsvarande andel för födda 1989 är 16 procent. Tabell 3 visar fördelningen för kohort 1989 över yrkes- respektive högskoleförberedande utbildningar uppdelat på huvudman.

Tabell 3. Kohort 1989. Populationens fördelning över yrkes- respektive studieförberedande utbildningar, uppdelat på högsta utbildningsnivå bland föräldrar. Kommunala respektive fristående skolor som åtskilda populationer.

Kohort ¹		1989/2005 (kom)			1989/2005 (fri)		
Föräldrautbildning		YF	HF	YF	HF	YF	HF
Förgymnasial	N	8051	5227	2824	1281	838	443
	% pop ²	9	6	3	8	5	3
	% gr ³		65	35		65	35
Gymnasial utb. YF ⁴	N	23042	15776	7266	3383	2380	1003
	% pop	27	18	9	22	15	7
	% gr		68	32		70	30
Gymnasial utb. HF ⁵	n	14870	8013	6857	2609	1503	1106
	% pop	17	9	8	17	10	7
	% gr		54	46		58	42
Högskoleutb. kort (<2år)	n	7528	3384	4144	1481	808	673
	% pop	9	4	5	10*	5	4
	% gr		45	55		55	45
Högskoleutb. lång (≥2år)	n	31901	10860	21041	6654	2933	3721
	% pop	37*	13	25	43	19	24
	% gr		34	66		44	56
Total	N	85392	43260	42132	15408	8462	6946
	% pop	100	51	49	100	55	45

* Tabellen anger avrundade värden för procentsatserna. Rad- och kolumnsummor är beräknade på icke avrundade värden.

¹ Födelskohort presenteras tillsammans med normalår för antagning (16 års ålder).

² Gruppens andel av population, totalt samt uppdelat på yrkes-respektive högskoleförberedande utbildningsinriktningar.

³ Andel av grupp på yrkes- respektive högskoleförberedande utbildningsinriktningar.

⁴ Yrkesförberedande.

⁵ Högskoleförberedande.

Den tydligaste skillnaden som visas i tabell 3 rör andelen ungdomar från hem med gymnasial yrkesutbildning respektive lång högskoleutbildning. Ungdomar från den förstnämnda gruppen utgör 29 procent av kohort 1989 totalt sett (tabell 2), men utgör endast 22 procent av dem som antas till fristående alternativ. Den sistnämnda gruppen utgör 38 procent av den totala kohorten (se tabell 2), men 43 procent av antagna till fristående skolor. Inom de fristående alternativen är således ung-

domarna från hem med lång högskoleutbildning överrepresenterade, medan yrkesgymnasiala bakgrunder är underrepresenterade (tabell 3). Detta kan dock delvis förklaras med att de fristående skolorna ofta etableras i storstadsområden där den generella utbildningsnivån är högre (jfr Erixon Arreman & Holm 2011).

En annan tydlig skillnad som visas i tabell 3 gäller förhållandena i andel av grupperna från hem med högre utbildning som antas till yrkes- respektive högskoleförberedande utbildningar inom respektive skolform. Av gruppen från hem med kort högre utbildning är fördelningen yrkes-/högskoleförberedande 45/55 procent inom kommunala skolor och det omvända, 55/45, inom fristående. För gruppen från hem med lång högre utbildning är motsvarande förhållande 34/66 för kommunala respektive 44/56 för fristående. Skillnaden mellan fristående och kommunala skolor märks också i att andelen på de yrkesinriktade alternativen är något högre på friskolorna, 55 procent i jämförelse med 51. Dessa skillnader kan delvis förklaras med skillnader i utbud mellan de olika skolformerna. Till exempel utgör elprogrammet cirka 14 procent av de yrkesförberedande utbildningarna på de fristående skolorna, men cirka 5 procent på de kommunala (appendix 1).

Resultaten indikerar således skillnader i rekrytering mellan kommunala respektive fristående alternativ i två led: för det första en snedfördelning i rekrytering till de fristående alternativen, där gruppen från högst utbildade hem är överrepresenterad. För det andra skiljer sig mönstret vad det gäller rekrytering till kategorin yrkesutbildningar, framförallt för dem från hem med kort respektive lång högskoleutbildning. Dessa skillnader indikerar att friskolorna bör analyseras separat. Detta föranleder att fördelningen inom inriktningarna för kohort 1989 nedan presenteras dels för hela kohorten, dels som två avgränsade populationer uppdelade efter huvudman.

Populationens fördelning inom yrkes- respektive studieförberedande utbildningar

I tabell 4 redovisas fördelning inom respektive utbildningsinriktning i relation till föräldrars utbildningsnivå. Fördelningen anges som andel i procent samt som en kvot, beräknad på respektive grupps andel inom inriktning genom dess andel av den totala populationen (redovisad i tabell 2). Fördelingskvoten används här för att peka på faktisk förändring respektive stabilitet.

Tabell 4. Fördelning i relation till föräldrautbildning inom respektive utbildningsinriktning.

Kohort ¹	1974/1990		1982/1998		1989/2005	
Yrkesförberedande	%	Kvot	%	Kvot	%	Kvot
Föräldrautbildning						
Grundutb.	26	1.4	20	1.4	12	1.3
Gymnasial utb.	37	1.3	36	1.4	35	1.3
YF ²						
Gymnasial utb.	14	0.9	15	1.0	18	1.1
HF ³						
Högskoleutb. kort (<2år)	5	0.8	7	0.9	8	0.9
Högskoleutb. lång (≥2år)	18	0.6	22	0.6	27	0.7
Total	100		100		100	
Högskoleförberedande						
	%	Kvot	%	Kvot	%	Kvot
Föräldrautbildning						
Grundutb.	11	0.6	10	0.7	7	0.8
Gymnasial utb.	21	0.7	19	0.7	17	0.7
YF						
Gymnasial utb.	16	1.1	15	1.0	16	0.9
HF						
Högskoleutb. kort (<2år)	7	1.2	9	1.1	10	1.1
Högskoleutb. lång (≥2år)	45	1.4	48	1.3	51	1.3
Total	100		100[*]		100[*]	

* Tabellen anger avrundade värden för procentsatserna. Kolumnsummor är beräknade på icke avrundade värden.

¹ Födelskohort presenteras tillsammans med normalår för antagning (16 års ålder).

² Yrkesförberedande.

³ Högskoleförberedande.

Med den generella ökningen på de högskoleförberedande utbildningarna för kohort 1982, är det främst ungdomar från hem med kort respektive lång högskoleutbildning som ökar i andel. Ökningen från 7 till 9 procent från hem med kort högre utbildning, respektive 45 till 48 procent från hem med lång högre utbildning följer dock den generella storleksökningen för dess grupper. Detta innebär att överrepresentationen för båda grupperna i själva verket minskar (från 1.2 till 1.1 respektive 1.4 till 1.3). När de högskoleförberedande utbildningarna återigen minskar i andel med kohort 1989 fortsätter andelen från

hem med högre utbildning att öka, medan fördelningskvoterna är desamma. Omvänt gäller för ungdomar från hem med förgymnasial utbildning, som minskar i andel men ökar i representation över tid.

På de traditionellt yrkesförberedande utbildningarna ökar ungdomar från hem med gymnasial högskoleförberedande utbildning likväl som från hem med kort respektive lång högre utbildning. Denna ökning sker i andel likväl som fördelningskvot. För de två förstnämnda grupperna sker ökningen i representation för varje mätpunkt, för ungdomar från hem med lång högre utbildning enbart mellan kohort 1982 och 1989. Ungdomar från hem med förgymnasial utbildning minskar i andel och representation för varje mätpunkt, medan gruppen från hem med yrkesgymnasial utbildning är relativt stabil.

Skillnad mellan kommunal och fristående huvudman

I en uppdelning av kohort 1989 efter huvudman (tabell 5), märks främst en skillnad: ungdomar från hem med lång högre utbildning utgör hela 35 procent av dem som antas till yrkesutbildningar inom friskolor vilket ger en fördelningskvot på 0.8. Detta innebär att ungdomar från hem med lång högre utbildning är mindre underrepresenterade på yrkesutbildningar inom fristående skolor än inom kommunala (kvot 0.7). Ett liknande förhållande gäller för ungdomar från hem med kort högre utbildning, som är underrepresenterade med tio procent på de yrkesförberedande utbildningarna på kommunala skolor, medan kvoten är 1 på skolor med fristående huvudman. Återigen kan skillnaden mellan kommunala och fristående skolor delvis förklaras med skillnad i utbud vad det gäller de yrkesförberedande utbildningarna.

Tabell 5. Kohort 1989. Fördelning efter föräldrars utbildningsnivå inom respektive utbildningsinriktning, uppdelat på huvudman.

Kohort ¹	1989/2005 (kom)		1989/2005 (fri)	
	%	Kvot	%	Kvot
Yrkesförberedande				
Föräldrautbildning				
Grundutb.	12	1.3	10	1.3
Gymnasial utb. YF ²	37	1.4	28	1.3
Gymnasial utb. HF ³	19	1.1	18	1.1
Högskoleutb. kort (<2år)	8	0.9	10	1.0
Högskoleutb. lång (≥2år)	25	0.7	35	0.8
Total	100*		100*	
Högskoleförberedande				
Föräldrautbildning				
Grundutb.	7	0.8	6	0.8
Gymnasial utb. YF	17	0.6	14	0.6
Gymnasial utb. HF	16	0.9	16	0.9
Högskoleutb. kort (<2år)	10	1.1	10	1.0
Högskoleutb. lång (≥2år)	50	1.4	54	1.3
Total	100		100	

* Tabellen anger avrundade värden för procentsatserna. Kolumnsummor är beräknade på icke avrundade värden.

¹ Födelskohort presenteras tillsammans med normalår för antagning (16 års ålder).

² Yrkesförberedande.

³ Högskoleförberedande.

Förändringar i betygsnivå för antagna till respektive utbildningsinriktning

När andelen på yrkesförberedande utbildningar ökar med kohort 1989, är det främst från hem med högskoleförberedande gymnasial utbildning respektive från högskoleutbildade hem. Motsvarande sker en minskning från alla grupper utom för dem från hem med förgymnasial utbildning på de högskoleförberedande utbildningsalternativen, samtidigt som den totala andelen på desamma minskar (tabell 2). Samtidigt ökar betygsmedelvärdet (tabell 6) på de yrkesförberedande utbildningarna, från 3.95 för födda 1974 till 4.65 för födda 1989.

Ökningen i betygsmedelvärde märks redan för födda 1982, dock sker den största ökningen mellan 1982 och 1989. För de högskoleförberedande inriktningarna minskar betygsmedelvärdet från 7.51 födda 1974 till 7.08 för födda 1982, för att sedan öka något i kohort 1989. Denna ökning sammanfaller dock med den generella ökningen i betygsmedelvärde för populationen. Även för de högskoleförberedande alternativen är det en viss skillnad mellan fristående och kommunala skolor, dock mindre än för de yrkesförberedande alternativen.

Tabell 6. Förändringar i grundskolans decilekvivalerade betygsmedelvärde över tid, uppdelat på yrkes- respektive högskoleförberedande utbildningar samt huvudman för kohort 1989.

Kohort ¹	1974/1990		1982/1998		1989/2005		1989/2005 (kom)		1989/2005 (fri)	
	n	M	n	M	n	M	n	M	n	M
Yrkesförberedande	47634	3.95	35726	4.07	51957	4.65	42884	4.57	8351	5.15
Högskoleförberedande	48600	7.51	47158	7.08	49028	7.17	41795	7.16	6714	7.30
Population	96234	5.75	82884	5.78	100985	5.88	84679	5.85	15065	6.11

¹Födelskohort presenteras tillsammans med normalår för antagning (16 års ålder).

Diskussion

En intention med 1994-års behörighetsreform var att utjämna den sociala snedfördelningen mellan gymnasieskolans olika utbildningsinriktningar genom att rekrytera underrepresenterade grupper till högskole- respektive yrkesförberedande utbildningar. Här visas dock att reformen främst verkar ha fått konsekvenser för ungdomar från utbildningsstarka hem, då förändringar i fördelning tillsammans med en ökande betygsnivå på de yrkesförberedande alternativen pekar på en ökad rörlighet för dessa grupper. En rimlig tolkning är att behörighetsreformen spelade en avgörande roll för denna förskjutning i populationens fördelning över olika utbildningsalternativ. Detta då ungdomar från utbildningsstarka hem i och med behörighetsreformen inte längre riskerar att förlora sin position genom ett icke-traditionellt val (Bourdieu & Passeron 1977/2008, Bourdieu 1989). Resultaten indikerar en större strukturell förändring, där distinktionen mellan högskole- respektive yrkesförberedande sätts i spel.

Ett annat perspektiv på det förändrade förhållandet mellan yrkes- och högskoleförberedande utbildningar är att nivån på antagningspoängen på de senare sjönk kraftigt, samtidigt som andelen antagna ökade för födda 1982. Förändringen för de traditionellt högskoleförberedande utbildningarna kan i viss mån ses som konsekvenser av reformen, men potentiellt också av 1990-talets konjunkturedgång och minskade

kohortstorlekar. En tolkning av dessa samtidiga förändringar på yrkes-respektive högskoleförberedande utbildningar är att antalet platser på de förra stramades åt när konjunkturen gick ned, vilket gjorde att det är på de högskoleförberedande utbildningarna som platser sedan finns. Till följd av större tillgång på platser förändras därmed den ”elit-status” som tidigare kunde tillskrivas de högskoleförberedande utbildningarna.

Nya utmaningar

Med behörighetsreformen verkar således skiljelinjen mellan traditionellt högskole- och yrkesförberedande utbildningar ha blivit mindre skarp. Exempelvis är en viktig anledning till att de yrkesförberedande utbildningarna totalt sett ökade i andel för kohort 1989 att vissa utbildningar efter behörighetsreformen 1994 snarare bör förstås som mer närliggande de högskoleförberedande alternativen. Detta gäller utbildningar som i snedrekryteringsforskningen ofta har klassats som yrkesförberedande trots att de har svag anknytning till arbetsmarknaden, så som motsvarande Estetiska programmet och Mediaprogrammet. Att gränserna suddas ut utmanar således snedrekryteringsforskningens grunder och konsekvenser, då ungdomars rörlighet inom utbildningssystemet och deras framtida möjligheter måste kopplas till hur olika utbildningsalternativ förändras.

Förståelsen av snedrekryterings konsekvenser utmanas också av marknadiseringen i två dimensioner. För det första kan friskolorna i fråga om programutbud sägas utgöra ett system i systemet och val av utbildningsområde bör sättas i relation till skolform.⁶ Detta innebär att en beroende variabel som kategoriserar utbildningar utan att ta hänsyn till den ojämna fördelningen mellan kommunala och fristående alternativ, riskerar att dölja strukturella skillnader.

För det andra innebär marknadiseringen också en förskjutning mot kunskapens användbarhet och flexibilitet (se t ex Beach & Dovemark 2011). Utifrån detta menar jag att fortsatt storskalig rekryteringsforskning i gymnasieskolan inte bör begränsas till delningen mellan teoretiskt högskoleförberedande respektive praktiskt yrkesförberedande i analysen. Till exempel kan vissa yrkesutbildningar potentiellt förstås som en *dubbel tillgång* i större utsträckning än andra, då de ger områdesspecifika kunskaper men också möjligheter till flexibilitet i termer av anställningsformer och/eller vertikal förflyttning. Ett sådant exempel är Elprogrammet, som också ökade i andel av kohort mellan födda 1982 och 1989 (appendix 1). Ett annat exempel är Byggprogrammet, som erbjuder yrkesfärdigheter tillsammans med

grunden för att starta eget likväl som möjligheten att avancera inom ett företag. Detta kan jämföras med Fordonsprogrammet som kan förstås som svarandes mot en mer horisontellt organiserad arbetsmarknad.

Konklusion

Studien behandlar ungdomars rörlighet och val på en föränderlig gymnasieemarknad. Centralt står differentieringsfrågans förskjutning från tonvikt på skolformens betydelse för ett jämlikt samhälle, till individens möjligheter relativt arbetsmarknaden (jfr Englund, 1996, Lundahl 2002, Beach & Dovemark 2011). Liksom i tidigare utvärderingar av den sociala selektionen till gymnasieskolan (t ex SOU 1980:36, Svensson 2001, Eriksson & Rudolphi 2011), pekar studiens resultat på att hemmiljöns betydelse för val av högskole- respektive yrkesförberedande utbildningar är fortsatt stor. Dock verkar förändringar i gymnasieskolans organisation under 1990- och tidigt 2000-tal ha fått konsekvenser i form av ökad rörlighet för ungdomar från utbildningsstarka hem. Med stöd i de resultat som här presenterats argumenterar jag för att en förenklad uppdelning i högskole- respektive yrkesförberedande gymnasieutbildningar, riskerar att begränsa förståelsen av differentiering genom gymnasieskolan och dess betydelse för ungdomars horisontella och vertikala förflyttning. För fortsatt forskning om den sociala selektionen till gymnasieskolan innebär detta en utmaning att gå bortom väletablerade kategoriseringar och istället förstå olika gymnasieutbildningar relativt sin kontext.

Noter

1. Ingår i projektet CHANCE: Changes in educational policy for Swedish upper secondary school during two decades: Consequences for distribution of school resources, recruitment and outcomes. Finansierat av Vetenskapsrådet (2012-5972). För mer information: <http://ips.gu.se/forskning/forskningsprojekt/chance>.
2. Högskoleförberedande program enligt Gy11 är: Naturvetenskapsprogrammet, Teknikprogrammet, Humanistiska programmet, Samhällsprogrammet, Ekonomiska programmet, samt det Estetiska programmet.
3. UGU: Utvärdering Genom Uppföljning. För mer information: <http://ips.gu.se/forskning/forskningsprojekt/ugu>.
4. GOLD: The Gothenburg Educational Longitudinal Data Base. För mer information: <http://ips.gu.se/forskning/forskningsdatabaser/GOLD>.
5. Under denna period påbörjade allt fler de så kallade Individuella programmen, det vill säga de specialanpassade lösningar som utformades för dem som inte var behöriga att söka de nationella programmen i och med Lpf94.

6. Detta görs till viss del i Palmes studie av utbildningsval i Stockholmsområdet (2008). Dock är fokus på skillnaden mellan ”elit-skolor” och skolor med rekrytering från lägre socialgrupper å ena sidan, samt skillnad mellan fristående och kommunala ”elit-skolor” å andra sidan.

Referenser

- Beach, Dennis, & Dovemark, Marianne (2011): Twelve years of upper-secondary education in Sweden: The beginnings of a neo-liberal policy hegemony? *Educational Review* 63(3), 313-327.
- Boalt, Gunnar (1947): *Skolutbildning och skolresultat för barn ur olika samhällsgrupper i Stockholm*. Stockholm: P A Norstedt & Söner.
- Boudon, Raymond (1974): *Education, Opportunity, and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*. New York: Wiley.
- Bourdieu, Pierre (1989): Social space and symbolic power. *Sociological Theory* 7(1), 14-25.
- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude (2008): *Reproduktionen: Bidrag till en teori om utbildningssystemet*. Lund: Arkiv.
- Broady, Donald (1990): *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS Förlag.
- Broady, Donald & Börjesson, Mikael (2005): *Gymnasieskolans sociala karta*. Stockholm: Vetenskapsrådets rapportserie 13.
- Dahllöf, Urban (1967): *Skoldifferentiering och undervisningsförlopp: Komparativa mål- och processanalyser av skolsystem I*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Direktiv 2007:8: *En reformerad gymnasieskola*. Hämtad 2014-10-01 från <http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/kommittedirektiv>
- Englund, Tomas (1996): Utbildning som ”public good” eller ”private good”? I Tomas Englund, red: *Utbildningspolitiskt systemskifte?*, s 107-142. Stockholm: HLS förlag.
- Erikson, Robert & Rudolphi, Frida (2011): Social snedrekrytering till teoretisk gymnasieutbildning. I Allan Svensson, red: *Utvärdering genom uppföljning. Longitudinell individforskning under ett halvsekel*, s 207-225. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

- Erixon Arreman, Inger & Holm, Ann-Sofie (2011): Privatisation of public education? The emergence of independent upper secondary schools in Sweden. *Journal of Education Policy* 26(2), 225-243.
- Forsberg, Håkan (2015): *Kampen om eleverna: Gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm, 1987–2011*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Husén, Torsten (1987): *Vad har hänt med skolan? Perspektiv på skolreformerna*. Stockholm: Verbum Gothia.
- Husén, Torsten (2002): Begåvningsreserven då och nu. *Pedagogisk forskning i Sverige* 7(3), 164-167.
- Härnqvist, Kjell (1958): *Reserverna för högre utbildning: Beräkningar och metoddiskussion*. Stockholm: Iduns Tryckeriaktiebolag Esselte AB.
- Härnqvist, Kjell (1966): Social factors and educational choice. *International Journal of Educational Science* 1, 87-102.
- Härnqvist, Kjell (1999): *Rekryteringen till teoretisk gymnasieutbildning: En jämförelse mellan sex födelsekohorter*. Göteborg: Institutionen för pedagogik och didaktik.
- Lundahl, Lisbeth (2002): Sweden: Decentralization, deregulation, quasi-markets-and then what? *Journal of Education Policy* 17(6), 687-697.
- Lundahl, Lisbeth (2008): Skilda framtidsvägar, perspektiv på det tidiga 2000-talets gymnasierreform. *Utbildning & Demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* 17(1), 29-51.
- Lundahl, Lisbeth; Erixon Arreman, Ingrid; Lundström, Ulf & Rönnberg, Linda (2010): Setting things right? Swedish upper secondary school reform in a 40-year perspective. *European Journal of Education* 45(1), 46-59.
- Marklund, Sixten (1980): *Skolsverige 1950-1975: Del 4: Differentieringsfrågan*. Stockholm: Liber Utbildningsförlag.
- SFS 1992: 394, Gymnasieförordningen. Tillgänglig: http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/gymnasieforordning-1992394_sfs-1992-394#K6
- SOU 1948:27 *1946 års skolkommissions betänkande med förslag till riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling*. Hämtad 2014-10-01 från <http://regina.kb.se/sou/>
- SOU 1963:42: *1960 års gymnasieutredning*. Hämtad 2014-10-01 från <http://regina.kb.se/sou/>
- SOU 1980:30: *Den sociala selektionen till gymnasiestadiet*. Hämtad 2014-10-01 från <http://regina.kb.se/sou/>

- SOU 1981:96: *En reformerad gymnasieskola*. Hämtad 2014-10-01 från <http://regina.kb.se/sou/>
- SOU 1986:2: *En treårig yrkesutbildning*. Hämtad 2014-10-01 från <http://regina.kb.se/sou/>
- SOU 1986:3: *En treårig yrkesutbildning*. Hämtad 2014-10-01 från <http://regina.kb.se/sou/>
- SOU 1993:85: *Ursprung och utbildning*. Hämtad 2014-10-01 från <http://regina.kb.se/sou/>
- SOU 2008:27: *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola*. Tillgänglig: <http://www.regeringen.se/rattsdokument/statens-offentliga-utredningar/>
- Palme, Mikael (2008): *Det kulturella kapitalet: Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildningssystemet 1988–2008*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Proposition 1990/91:85: *Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen*. Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/vaxa-med-kunskaper---om-gymnasieskolan-och_GE0385
- Proposition 1991/92:95: *Om valfrihet och fristående skolor*. Tillgänglig: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/proposition/valfrihet-och-fristaende-skolor_GF0395
- Proposition 1992/93:230: *Valfrihet i skolan*. Tillgänglig: <http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Forslag/Propositioner-och-skrivelser/>
- Reuterberg, Sven-Erik & Svensson, Allan (1998): *Vem väljer vad i gymnasieskolan: förändringar i rekryteringsmönstret efter den senaste gymnasiereformen*. Rapport, Institutionen för Pedagogik, Göteborgs Universitet.
- Svensson, Allan (2001): Består den sociala snedrekryteringen? *Pedagogisk forskning i Sverige*, 6(3), s 161-172.
- Svensson, Allan (2011): Utbildningsreformernas betydelse för elevrekryteringen. I Allan Svensson, red: *Utvärdering genom uppföljning. Longitudinell individforskning under ett halvsekel*, s 91-107. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.

Appendix 1. Indelning i utbildningsinriktning efter Nationella program enligt Lpf94, andelar i procent

Kohort ¹	1974/1990	1982/1998	1989/2005	1989/2005 (kom)	1989/2005 (fri)
Högskoleförberedande					
Naturvetenskaplig/Teknisk ²	19.5	26.3	20.8	22.0	14.3
Samhällsvetenskaplig	31.0	30.5	27.8	27.2	30.7
Yrkesförberedande					
Naturbruk	1.8	2.4	3.2	3.1	4.0
Livsmedel	3.3	0.5	0.4	0.5	0.1
El	4.9	4.5	6.3	4.8	14.6
Energi	0.2	0.8	0.8	0.8	0.8
Bygg	5.3	1.7	3.6	4.1	0.6
Fordon	4.7	3.5	4.3	4.6	2.6
Industri	5.5	2.4	2.1	1.7	4.3
Hantverk	1.8	1.2	2.2	2.4	1.4
Media	0.2	4.0	4.8	3.9	9.5
Omvårdnad	9.2	3.2	3.1	3.2	2.5
Barn o Fritid	0.7	4.4	4.3	4.9	0.9
Hotell o Restaurant	2.4	5.2	4.7	5.1	2.3
Handels	6.4	4.1	4.5	4.7	3.7
Estetisk	1.4	5.3	7.1	7.0	7.7
Övriga ³	1.7				
Totalt	100	100	100	100	100

¹ Födelskohort presenteras tillsammans med normalår för antagning (16 års ålder).

² Efter 2000 utgör den tekniska inriktningen ett eget program, här sammanförs det dock med det Naturvetenskapliga programmet.

³ Utbildningslinjer före Lpf 94 som är svåra att kategorisera i linje med ett nationellt program, men som ändå kan ses som motsvarande en yrkesförberedande utbildning.